După o triplă listă — a ediţiilor textului lui Lucian, a studiilor fundamentale asupra acestui autor şi a manuscriselor în care se află păstrate „dialogurile sciţilor" — urmează textul propriu-zis însoţit de aparatul critic obişnuit al ediţiilor casei Teubner. Soliditatea relativă a tradiţiei manuscrise, bazată pe două ramuri diferite, bine reprezentate, care se sprijină reciproc, precum şi îndelungata experienţă a editorului, fac ca textul astfel stabilit să prezinte un maximum de siguranţă. Rarele conjecturi acceptate în text sînt inserate în urma sugestiilor lui Fr. Fritzsche [3]; iată cîteva exemple:

Tox. 4 ἐπεὶ ὅσον ἐπὶ τῷ πλῷ καὶ τῇ ἀποδημίᾳ πολλοὺς ἄν σοι θειοτέρους ἐκείνων ἀποδείξαιμι τοῦς ἐμπόρους... ἐπὶ τῷ πλῷ Fritzsche, ἐν τῷ πλῷ mss.

Tox. 8 οὐκ ᾠήθην ἄν ποτε οὕτω περισπούδαστον εἶναι φιλίαν... ποτε οὕτω Fritzsche, οὕτω ποτὲ ω Γ B.

Anach. 19 ἤν δέ τις ἢ φροίμιον εἴπῃ πρὸ τοῦ λόγου, ὡς εὐνουστέρους ἀπεργάσαιτο αὐτούς, ἢ οἶκτον ἢ δείνωσιν ἔξωθεν ἐπάγῃ τῶ πράγματι... ἐπάγῃ Fritzsche, ἐπάγοι mss.

Dealtfel, menţionînd încercările mai problematice de emendare ale altor editori sau adnotatori, E. Steindl evită introducerea lor în text. Vom menţiona însă, în legătură cu aparatul critic, că ne miră extrem de amănunţita înregistrare a erorilor făcute de suplementul (ω) — întocmit cu puţin înainte de 1471 — care completează manuscrisul Marcianus 434 (Ω), deşi (ω) reprezintă în mod vădit o copie secundară, inferioară, făcută cel puţin în parte după Codex Harleianus 5694 (E).

După scolii, care, deşi utile, nu aduc nici o lămurire decisivă asupra elucidării textului, urmează în încheierea volumului un *Index nominum et locorum* cu atît mai folositor cu cît fiecare numire este însoţită de o scurtă explicaţie lămuritoare.

Amintim, în sfîrşit, mai degrabă ca un elogiu adus reuşitei grafice a volumului, că singura scăpare tipografică — cu totul lipsită de importanţă — pe care am relevat-o parcurgîndu-l este ἀλλαχόθ ιτοσούτους pentru ἀλλαχόθι τοσούτους (*Scyth.* 10, r. 19).

Dan Sluşanschi

AULU-GELLE, *Les Nuits attiques*, livres I—IV. Texte établi et traduit par René Marache. Paris, Les Belles Lettres, 1967, LXV + 229 p.

Apariţia, în colecţia „Guillaume Budé" a unei ediţii a *Nopţilor atice* trebuie salutată ca un eveniment filologic, nu numai datorită îmbogăţirii colecţiei cu un text important, dar şi faptului că Aulus Gellius nu s-a bucurat, în secolul nostru, decît de trei ediţii complete, anterioare celei pe care o discutăm: C. Hosius (1903, în „Bibliotheca Teubneriana"), J. C. Rolfe (1927, cu reeditări ulterioare, în „Loeb Classical Library") şi M. Mignon (1934, în colecţia Garnier) [1]. Raritatea ediţiilor contrastează cu valoarea de document şi cu celebritatea, justificată, a autorului, dar se explică uşor dacă ţinem seama de dificultăţile de natură multiplă ale unei asemenea întreprinderi.

---

[3] Acestea au fost făcute în ediţia sa în trei volume, Rostock, 1860—1862.

[1] La puţină vreme după apariţia primului volum al ediţiei R. Marache, P. K. Marshall a publicat, în „Oxford Classical Texts", o ediţie completă a *Nopţilor atice*. Lucrarea nu ne-a fost accesibilă.

www.cimec.ro

Autor al unor importante teze [2] şi a numeroase articole privind conţinutul, construcţia şi stilul *Nopţilor atice*, R. Marache era desigur cel mai indicat pentru asumarea acestei sarcini şi cel mai apt să-i înfrunte cu succes greutăţile.

Volumul debutează cu o amplă introducere, a cărei primă parte e consacrată prezentării autorului şi operei. Rînd pe rînd se discută problema numelui (A. Gellius sau Agellius), datele biografice (provenite exclusiv din operă), problemele de cronologie. În ceea ce priveşte pe acestea din urmă, unica referire certă rămîne cea privitoare la prefectura lui Erucius Clarus (datată în anul 46, după fastele de la Ostia, necunoscute pe vremea cînd L. Friedländer stabilea cronologia gelliană acceptată de cei mai mulţi cercetători). R. Marache dovedeşte însă că textul lui Gellius nu permite folosirea acestei date pentru stabilirea cronologiei *Nopţilor atice*: menţionarea magistraturilor lui Erucius Clarus nu implică neapărat contemporaneitatea scenei narate cu magistraturile personajului (prefectura urbană şi cele două consulate, VII, 6, 12, şi, mai ales, XIII, 18, 2), acestea nefiind decît mijloace de identificare, nu de datare (*qui praefectus Vrbi et bis consul fuit*, nu *iterum consul*). Singurul fapt de reţinut este deci că redactarea *Nopţilor atice* trebuie plasată după anul 146. După R. Marache există şi un terminus ante quem indubitabil: în *Apologia* sa (cap. 9), publicată în 158—159, Apuleius citează trei poeţi erotici, Valerius Aedituus, Porcius Licinus şi Lutatius Catulus, pe care nu i-ar fi putut găsi, în această ordine şi limitaţi numai la acest număr, decît în *Nopţile atice* (XIX, 9). Ipoteza formulată de Bütner pentru a explica această coincidenţă, şi anume că o antologie ar fi stat la baza ambelor texte, a fost respinsă de H. Bardon [3] pe considerentul că nu este de imaginat ca o antologie să conţină numai trei poeţi; aşadar e de presupus că *Nopţile atice* au fost publicate pînă în 158, poate chiar în acest an. În lipsa altui criteriu de datare e greu de opus un argument puternic raţionamentului lui R. Marache, dacă exceptăm caracterul sumar şi puţin semnificativ al înşirării lui Apuleius (*apud nos uero Aedituus et Porcius et Catulus, isti quoque cum aliis innumeris*) şi faptul că nici azi n-am putea adăuga, dacă ne rezumăm la epoca celor trei poeţi, nici un nume la cele pomenite de Gellius şi de Apuleius (Volcacius Sedigitus a profesat alt gen literar, iar cronologia lui Laevius este obscură). Pe baza acceptării anului 158 pentru publicarea *Nopţilor atice*, editorul plasează naşterea lui A. Gellius între 115 şi 120, cu peste zece ani mai devreme decît data propusă de L. Friedländer (130) şi cu aproximativ cinci ani mai devreme decît cea propusă de H. Nettleship (123), apropiindu-se astfel de datarea propusă de F. Weiss (113).

Paginile următoare (XII—XIX) sînt dedicate operei: titlul şi semnificaţia lui, domeniile abordate, metoda redactării (bazată pe excerptări prealabile — metodă curentă de lucru şi de lectură în antichitate, dată fiind raritatea cărţilor şi incomoditatea mînuirii lor; redactarea are forma de *commentarii* „note" sau „carnete"), compunerea operei (o dezordine neorganizată, cum mărturiseşte autorul în prefaţă), a capitolelor (în general, citatele care confirmă sau, uneori, contrazic teza dezbătută în cursul capitolelor sînt lăsate la urmă, tehnică determinată de inexistenţa notelor de subsol), limba şi stilul (Gellius aplică în practică teoria cuvîntului rar, profesată de Fronto şi de el însuşi: nu e vorba însă numai de arhaisme, ci şi de numeroase creaţii noi, sufixate sau prefixate). Sînt apoi luate în discuţie cîteva din ideile dominante ale lui Gellius: în teoria literară, gustul pentru arhaism şi pentru cuvîntul rar, ilustrat atît prin locul pe care-l ocupă Fronto în *Nopţile atice* (retorul este prezentat ca o supremă autoritate în privinţa folosirii corecte a cuvintelor latine, avînd totdeauna la îndemînă citate din scriitorii vechi), cît şi prin numeroasele exemple în care curiozitatea filologică a lui Gellius se suprapune cu judecăţile

---

[2] *La critique littéraire de langue latine et le développement du goût archaïsant au IIe siècle de notre ère*, Rennes, 1952, şi *Mots archaïques et mots nouveaux chez Fronton et Aulu-Gelle*, Rennes—Paris, 1957.

[3] Indicaţiile bibliografice în Introducerea lui R. Marache, p. XI.

www.cimec.ro

sale de valoare: în ierarhia aprecierilor, primele locuri sînt ocupate de cei care se abat în modu, cel mai clar de la uzajul curent: Plaut, Ennius, dar şi Laberius, Laevius, dintre poeţi, Catol Quadrigarius şi Sallustius dintre prozatori. Originalitatea faţă de Fronto constă în moderaţia lui Gellius: Vergilius se situează pe un plan superior, chiar în ceea ce priveşte stilul, Cicero îi e preferat lui C. Gracchus. În general însă, atît laudele, cît şi atacurile lui Gellius ilustrează „son adhésion à la doctrine qui fait, de la rareté de langue, la valeur littéraire la plus sûre, et de l'autorité des anciens, la seule loi" (p. XXIII).

Ocupîndu-se apoi de ideile filozofice ale lui Gellius (p. XXIV—XXXI), R. Marache scoate în evidenţă subordonarea de către Gellius a tuturor preocupărilor erudite faţă de morală şi de formarea spirituală a omului; de aici rezultă o selectare principială a subiectelor (evitarea „miracolelor" a faptelor de „mică istorie", dar şi a unor probleme de fizică, cum ar fi de exemplu, natura sunetului şi a luminii); în realitate însă curiozitatea lui Gellius îl împiedică să-şi pună în aplicare principiile. Doctrina lui Gellius, rezumată în două propoziţii („Une philosophie théorique qui reste théorique est sans intérêt" şi „la morale seule importe"), se înscrie în ceea ce P. Oltramare a denumit filozofia diatribică, sinteză a filozofiei şi a retoricii. Chiar şi admiraţia lui Gellius pentru vechile personalităţi ale politicii romane, Cato sau Fabricius, se explică prin găsirea la aceştia a trăsăturilor înţeleptului ideal stoico-cinic.

Următorul capitol (p. XXXI—XXXVI) se ocupă de tehnica punerii în scenă a *Nopţilor atice*, inspirată din tradiţia „memorabiliilor" (ἀπομνημονεύματα), inaugurată de Xenofon, şi din cea a conversaţiilor simposiace; unele tipuri de scene fac parte din tradiţia diatribică, altele sînt derivate, mai mult ori mai puţin originale, ale acestora, altele, în sfîrşit, par a fi o încercare de întoarcere la structura dialogului socratic. Toate aceste procedee, obişnuite în expunerile filozofice, sînt puse de Gellius în slujba erudiţiei filologice.

Ultimul capitol al acestei prime părţi dezbate problema surselor (p. XXXVI—XLI), pentru elucidarea căreia eforturile cele mai susţinute aparţin filologilor secolului al XIX-lea. Principala chestiune, deschisă şi azi, rămîne aceea de a şti în ce măsură Gellius a folosit direct surse de prima mînă şi în ce măsură a transcris sau parafrazat lucrări de compilaţie ale unor predecesori azi necunoscuţi (*Dubius sermo* al lui Plinius, Cornelius Epicadus, Octauius Auitus, Asconius). Bazîndu-se pe felul în care Gellius citează şi, uneori, completează sursele, R. Marache ajunge la concluzia că sursele indicate de Gellius ca stînd la originea informaţiilor lui provin din cunoaşterea lor directă şi că, aşadar, chiar după analiza critică a *Nopţilor atice* şi trierea izvoarelor, „il reste une très grande diversité d'auteurs consultés et une incontestable richesse de documentation" (p. XL). A doua problemă este cea a raportului dintre sursele scrise şi cele orale, cu alte cuvinte a credibilităţii multelor „scene" relatate de Gellius. Se ştie că direcţia „Quellenforschung" a secolului al XIX-lea izbutise să descopere cîte o sursă livrescă determinată pentru aproape toate capitolele celor 20 de cărţi, chiar şi pentru cartea a VIII-a, pierdută; prefaţa ediţiei Hosius ne pune comod la dispoziţie rezultatele acestor ingenioase cercetări. Pe drept cuvînt, R. Marache nu crede în exclusivitatea surselor livreşti şi consideră verosimilă combinarea lor cu amintirile reale ale autorului, provenite din contactul său direct cu scriitorii, gramaticii sau filozofii citaţi.

A doua parte a introducerii se ocupă de tradiţia manuscrisă şi de principiile constituirii textului. Expunerea istoriei fiecărui manuscris în parte şi a raportului dintre ele este, în general, clară, epitet care nu poate fi însă acordat tradiţiei manuscrise însăşi. Cititorul introducerii filologice şi al aparatului critic rămîne cu impresia că textul *Nopţilor atice* a suferit acelaşi tratament ca şi conţinutul lor: aproape orice editor antic sau copist medieval, întocmai ca şi orice compilator, a operat, fără scrupul, schimbările pe care le socotea de cuviinţă, simplificînd textul, stilizîndu-l, după scopul său de moment sau după gustul său literar, într-atît sînt de neasemănătoare variantele diverselor familii de manuscrise. Pe scurt, faptele se prezintă în felul următor: la trecerea de la „uolumen" la „codex", *Nopţile atice* au fost împărţite în două, iar părţile transmise independent spre copiere. Sfîrşitul primei părţi era constituit de

www.cimec.ro

cartea a IX-a, fapt dovedit de un tetrastih — ex libris — cu care se încheie cartea a IX-a în majoritatea manuscriselor (datorat unui necunoscut, C. Aurelius Romanus). Manuscrisele de care dispunem azi atestă însă altă diviziune, ulterioară, în care secţionarea a intervenit după cartea a VIII-a: dispariţia totală, cu excepţia titlurilor, a cărţii a VIII-a dovedeşte că toate manuscrisele conservate, abstracţie făcîndu-se de palimpsestul A, provin dintr-un arhetip unic, cu ultimele foi lipsă. Dintre manuscrisele primei părţi unul singur, palimpsestul Palatinus Vaticanus 24 (*A*), din sec. IV—V, se opune, prin lecţiuni diferite şi prin conservarea unor texte, celorlalte trei, Parisinus 5765 (*P*) din sec. XIII, Leidensis Gronovianus 21 (*R*) din sec. XII, Vaticanus Latinus 3452 (*V*), din secolul XIII (cel puţin parţial, deoarece manuscrisul este compus din trei părţi de origine diferită). Raporturile dintre *P*, *R* şi *V* nu sînt clare, deşi uneori *R* se opune, în cazuri neesenţiale, celorlalte două. Manuscrisele celei de a doua părţi (cărţile IX—XX) se divid în două familii: γ cuprinzînd Vaticanus Reginensis 597 (*O*) din sec. IX sau X, Vaticanus Reginensis 1646 (Π), din sec. XII, Leidensis Vossianus Lat. F 112 (*X*), din sec. X, Magliabecchianus 329 (*N*) din sec. XV, Parisinus Latinus 13038 — San Germanensis (*G*) din sec. XIII şi Leuwardensis B. A. Fr. 55 (*L*); ultimele două au fost folosite pentru prima oară de R. Marache şi incluse de acesta în familia γ. Familiei δ îi aparţin Parisinus 8664 (*Q*) din secolul XIII, Leidensis Vossianus Lat. F 7 (*Z*) din sec. XIV şi manuscrisul fragmentar *B*, păstrat în parte la Berna (Bernensis 404) şi în parte la Utrecht (Rheno-traiectinus Gr. [!] 26) din anul 1173. La acestea se adaugă un grup, numeric important, de manuscrise care cuprind ambele părţi; dar în timp ce pentru *recentiores* nu e vorba decît de o copiere, din surse diferite, a celor două părţi (cele mai multe se ratăşează, pentru partea a doua, familiei γ, dar provin, pentru partea întîi, dintr-o sursă relativ independentă de manuscrisele păstrate), manuscrisul Buslidianus (β), azi pierdut, se baza pe un model independent (păstrează I, 2, 13—I, 3, 7, absent din toate celelalte manuscrise, cu excepţia lui *A* şi e singurul care conservă pasajul XVIII, 9, 1—7). Atît *recentiores* cît şi Buslidianus dau un text simplificat, „supprimant des tours ou des mots rares, transformant même des phrases entières pour les rendre plus faciles" (p.L). O problemă se pune în legătură cu aceste simplificări. R. Marache le atribuie umaniştilor Renaşterii[4]. Fără a putea aduce vreo dovadă (şi nici nu s-ar putea aduce, chiar dacă s-ar încerca o clasificare sistematică a manuscriselor *recentiores*), ne pare totuşi mai plauzibilă ideea provenienţei din Antichitatea tîrzie a versiunilor simplificate: schimbările sînt prea importante (şi în general nu simplifică numai detalii, de tipul înlocuirii unui cuvînt printr-o glosă) spre a putea fi atribuite copiştilor medievali şi nu credem că umaniştii Renaşterii, atenţi la conservarea textelor antice şi capabili să le înţeleagă în versiunea originară, au avut vreun motiv de a recurge la parafrazări arbitrare şi la banalizări inutile. Este mai verosimilă presupunerea că cititorii grăbiţi ai Antichităţii tîrzii, pentru care *Nopţile atice* nu reprezentau decît o sursă comodă de anecdote şi informaţii uzuale, au cedat tentaţiei de a elimina dificultăţile stilistice care le barau într-o oarecare măsură accesul la acest *Reader's Digest*. Un început de dovadă îl oferă R. Marache însuşi cînd trece în revistă (p. LV—LVII) testimoniile: d-sa consideră „curioasă" coincidenţa textului conservat de Lactantius (VII, 1) nu cu *PRV*, ci cu *recentiores*; ipoteza noastră[5] explică această coincidenţă: transformările aduse originalului de sursa comună a manuscriselor *recentiores* îşi au originea într-o ediţie antică (sau în copii „populare").

O listă a ediţiilor şi expunerea principiilor directoare ale ediţiei şi traducerii sale încheie (p. LVIII—LXIII) introducerea.

---

[4] În stabilirea textului, R. Marache îi acordă manuscrisului Buslidianus statutul unei ediţii: adausele faţă de alte surse sînt pur şi simplu suprimate (I, 12, 11), iar cînd acceptarea lor e necesară sînt imprimate cu italice, ca şi conjecturile filologilor.

[5] Nu ştim ce atitudine a adoptat în această privinţă ediţia P. K. Marshall.

www.cimec.ro

În stabilirea textului, R. Marache acordă, cu prudența necesară, prioritate lecțiunilor lui *A* față de *PRV* și acestora față de *recentiores*, în primele cărți; în ultimele, nu acordă o încredere privilegiată uneia din cele două familii, γ și δ, și nu neglijează mărturia manuscriselor tîrzii. Fără a fi automată, preferința pentru *A* este totuși sistematică (editorul procedînd aici ca și predecesorii săi): în I, 3, 29, de exemplu, textul reține lecțiunea *scribsit* a lui *A*, în grafia palimpsestului, respingînd nu numai *seruitute* din *PRV*, lipsit de sens, dar și *disseruit* al manuscriselor recente, deși acestea par a da o *lectio difficilior*. E o ilustrare a opțiunii afirmate în prefață (p. LXII): scopul unui editor este de a ajunge la arhetipul tradiției manuscrise considerate preferabile, și nu de a reconstitui arbitrar presupusul original al autorului.

Față de starea textului, este normal ca editorul să accepte un număr de conjecturi (în special ale lui Carrio, ale edițiilor gronoviene și ale lui Hertz), păstrînd însă lecțiunile manuscriselor ori de cîte ori ofereau un sens satisfăcător. Criteriul acceptării conjecturilor, afirmat în prefață (p. LXII), este cel ale explicabilității erorii. R. Marache însuși face două propuneri de emendare:

III, 2, 10: *post mediam noctem auspicantur et post meridiem sole agunt*:... *meridiem solem agnum*, PRV recc., *post exortum solem agunt* MACROBIVS, *meridiem sole magno agunt* Hertz, *meridialem solem agunt* Hosius. Simplificarea este ingenioasă, dar conjectura atribuită lui Hertz, de la care pornește, de altfel, cea a lui Marache, ne pare că explică mai clar transformările suferite de text.

IV, 11, 3 (citat din Cicero, *De diu.*, I, 30, 62): *Ex quo etiam Pythagoreis interdictum putatur ne faba uescerentur*, quod *habet inflationem magnam is cibus*, quam *tranquillitatem mentis quaerentibus constat esse contrariam*: ... *quae res habet inflationem magnam is cibus tranquillitatem mentis quaerentibus constat esse contrariam* mss., *quae res habet inflationem magnam, tranquillitatem mentis contrariam* Gronovius [7], Hosius, Rolfe. De notat că manuscrisele lui Cicero transmit un text diferit: *Ex quo etiam Pythagoricis* (corectat de Baiter în *Pythagoriis*) *interdictum putatur ne faba uescerentur, quod habet inflationem magnam is cibus tranquillitati mentis quaerenti* (cu 'hypallage adiectiui') *uera contrariam*. Două fapte par clare: textul manuscriselor lui Gellius oferă un text ilizibil, iar acesta provine dintr-un text ciceronian diferit de cel transmis, dar contaminat în decursul tradiției cu acesta din urmă. Conjectura lui Gronovius urmărește să dea un text inteligibil sacrificînd ceea ce pare a proveni din contaminări și interpolări, făcînd în același timp abstracție de vulgata ciceroniană. Marache salvează mai mult tradiția manuscrisă, riscînd însă, prin adoptarea lui *quod* (față de *quae res*), să introducă o nouă contaminare cu vulgata amintită. E drept că oferă un sens clar (chiar dacă apropierea a două acuzative referitoare la lucruri diferite — *quam tranquillitatem* — e supărătoare) și conservă maximul posibil din ce dau manuscrisele. O atitudine categorică față de conjectura lui R. Marache este cu atît mai dificilă, cu cît nici textul tradițional al pasajului ciceronian nu este la adăpostul bănuielii de a fi corupt.

Aparatul e predominant pozitiv (indicațiile negative nu intervin decît în cazul cînd un singur manuscris se opune tuturor celorlalte); în citarea conjecturilor, s-au produs însă, din dorința de simplificare, unele inconsecvențe: astfel, de exemplu, mențiunea *add. Hertz* înseamnă în II, 22, 12, IV, 8, 8, că o conjectură a lui Hertz a fost acceptată, în timp ce în II, 22, 21, II, 24, 2, că a fost respinsă.

Notele, destul de ample, se află (cu excepția cîtorva, privind prefața) numai în subsolul traducerii, ceea ce constituie un avantaj evident pentru cititor. Obiectul lor nu e numai clarificarea unor probleme dezbătute de Gellius (istorie, geografie, istorie literară, lingvistică, istorie a filozofiei, termeni și expresii tehnice, raportul cu sursele) sau trimiteri la pasajele citate sau

---

[6] Indicarea autorilor conjecturilor nu coincide cu cea dată de Hosius, iar ediția Rolfe nu ne-a putut fi de folos.

[7] Aparatul lui Marache e simplificat: textul lui Gronovius (1687 și 1706) are *quod*, lecțiunea *quae res* fiind apărată în notele din 1706.

www.cimec.ro

la ediţiile de fragmente [8], dar şi justificarea unor lecţiuni sau a unor traduceri (p. 4, n. 2, p. 24, n. 2, p. 45, n. 1, p. 76, n. 1, p. 81, n. 1, p. 93, n. 1, p. 112, n. 3). Redactarea e clară şi de o concizie indispensabilă pentru un text care pune atîtea probleme. În situaţii controversate, atitudinea autorului e caracterizată printr-o judicioasă prudenţă („l'expression... paraît venir de" p. 40, n. 3); prudenţa este însă excesivă, cînd, de exemplu, ni se spune că „l'étymologie par *inde uti iam* [a cuvîntului *indutiae*] n'a pas grande chance d'être juste", p. 75, n. 1, sau cînd, vorbind de Cebes, editorul afirmă: „Le dialogue qui nous est parvenu sous son nom,le πίναξ, ne paraît pas être de lui" (p. 108, n. 1). R. Marache se arată parcimonios, şi nu putea fi altfel, cu indicaţiile bibliografice; se fac însă trimiterile indispensabile, ori de cîte ori o notă nu putea cuprinde toate detaliile unei probleme, sau cînd, în chestiunile controversate, era necesară sprijinirea bibliografică a atitudinii adoptate. Data extremă a trimiterilor e anul 1965.

Deoarece sîntem convinşi că valoarea ediţiei şi importanţa textului vor face în scurtă vreme necesară o retipărire a volumului, supunem atenţiei editorului cîteva observaţii de detaliu.

p. XLI: casa editoare a ediţiei *maior* a lui Hertz nu este „Teubner Leipzig", ci Berlin, W. Hertz.

p. 2, app. (Praef., 6): numele umanistului francez Saumaise apare scris în mai multe feluri: Saumaise pe această pagină, Saumaize pe altele (inclusiv în prefaţă, p. LIX).

p. 36, app. (I, 7, 17): redactarea notei privind citatul din *Amphitruo*, 180, este defectuoasă; trebuie scris *codd.* PLAVTI, nu PLAVT., deoarece editorii (Lindsay şi Ernout) acceptă lecţiunea *numero*, dată de Buslidianus şi de manuscrisele lui Nonius (Leo citeşte *num numero*). De altfel, menţiunea *codd. Plaut.* este folosită în III, 14, 15 (p. 173), cînd textul manuscriselor nu diferă de cel al editorilor.

p. 42, app. (I, 11, lem.): lecţiunea *contionaria* se găseşte la Hosius şi la Rolfe; indicaţia *edd.* pentru lecţiunile *concionatoria* şi *concinatoria* este aşadar insuficientă (vezi şi adnotaţia la § 10).

p. 113, n. 2 (II, 21, 4): numele *opici* nu este „une déformation du nom des Osques", ci, după toate probabilităţile, un cuvînt format de la aceeaşi rădăcină, cu alt sufix (cf. gr. ὀπικοί).

p. 164, app. (III, 9, 7): în redactarea latină a aparatului, numele lui Erasmus apare sub forma franceză *Erasme*.

p. 216, n. 1 (IV, 16, 2): forma atestată în *SCB* e *senatuos*, nu *senatuus*.

După cum se poate observa, însemnările de mai sus nu sînt decît detalii care nu diminuează întru nimic importanţa serviciului pe care R. Marache l-a făcut filologilor şi publicului cultivat, editînd într-o manieră exemplară, comentînd cu multilaterală competenţă şi traducînd un text atît de însemnat pentru istoria culturii antice, ca *Nopţile atice*. Sperăm că volumele următoare vor apărea în cît mai scurtă vreme [9].

I. Fischer

---

[8] Unele din aceste trimiteri sînt de a doua mînă, ceea ce nu reprezintă în sine nimic reprobabil, dacă n-ar fi fost cauza unor erori sau, cel puţin, inconsecvenţe. Ediţia Malcovati a oratorilor romani e citată şi cu şi fără numărul de ordine al oratorului; pentru ediţia Marx a lui Lucilius se dă uneori menţiunea *Frag.*, trimiterea se face însă la versuri; editorul lui Epicur devine, din Usener, Ussing, iar cel al *Moralitilor* lui Plutarh, din Bernardakis, Bernadakis. O aducere la zi a ediţiilor de fragmente ar fi fost poate de dorit (Morel pentru Bährens la fragmentele poeţilor latini, Jacoby pentru C. Müller la istoricii greci, de exemplu).

[9] Imprimarea este de asemenea foarte îngrijită. Semnalăm cîteva mici scăpări (în afara acelora pe care „cititorul le va fi corectat el însuşi"). P. LVII, r. 1: trebuie citit 2, 6, 5, nu 3, 6, 5; p. 25, n. 2, r. 1 de jos: Πυρρώνειοι nu πορρωνείοι; p. 81, n. 2: Marres, nu Maires; p. 113, II, 21, 4, r. 2: *quare*, nu *uare*; p. 118, app., r. 4 lipseşte pagina; p. 122, II, 23, 10, v. 5: *seruatum*, nu *seruatuum*; p. 120, n. 3, r. 1 de jos: 130, nu 170; p. 132, n. 3, r. 1: *factus*, nu *factum*.

În încheiere, o întrebare care ne preocupă de multă vreme (vezi Studii şi cercetări ştiinţifice — Filologie —, Iaşi, XI, 1960, p. 98—99): există în limba franceză un cuvînt *scénette* (p. XXXII) sau e o retranspunere a cuvîntului „radiodifuzat" *saynète*?

www.cimec.ro